

O labor de fraseógrafo de Manuel Leiras Pulpeiro

Ramón Anxo Martíns Seixo
Escola Oficial de Idiomas (Vigo)

1. Presentación.

Manuel Leiras Pulpeiro é autor que goza da sona de posuír un dos mellores idiomas entre os escritores galegos. Todos ou case todos os que estudaron a súa obra destacan nela a enxebreza e a riqueza lingüísticas. Seguíndoos, resumiríamos como principais características as seguintes: fidelidade á fala da súa comarca, grande coherencia, riqueza expresiva, léxica e de recursos orais e coloquiais.

En relación con isto, por ser un asunto aínda non abondo comentado, queremos destacar aquí como merece o labor de fraseógrafo que realizou o noso autor e tamén a importancia que ten na súa lingua literaria o uso de fraseoloxismos.

Comecemos por dicir que Manuel Leiras fora xuntando ao longo da súa vida información sobre diversos aspectos relacionados coa cultura popular (cancioneiro, adiviñas) e sobre a lingua galega e en particular sobre a área mindoniense. Os froitos conservados no referente ao segundo aspecto son os seguintes:

- O vocabulario de Leiras Pulpeiro (VLP).
- Un conxunto de refráns (RLP) e frases (FLP).

Nas seguintes alíneas referirémonos a eles e centrarémonos no comentario do que podemos denominar traballo de fraseógrafo de Leiras Pulpeiro.

2. Leiras lexicógrafo.

O vocabulario de Leiras Pulpeiro¹ é unha obra na que o noso autor traballara durante anos recollendo de primeira man palabras e expresións da súa comarca. O manuscrito fora enviado por el á RAG en seis entregas, a segunda das cales é do 8 de decembro de 1911. Está formado por 55 páxinas e foi empregado, por exemplo, por Eladio Rodríguez

¹ A maior parte da información sobre este Vocabulario tomámola de Pérez Pascual e Tato García.

en numerosas entradas do seu importante *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano*². Outro dicionarista que recorreu a el, aínda que non o cita, foi Leandro Carré no seu *Diccionario galego-castelán*. Como o DEGC é a base da maioría dos dicionarios galegos posteriores, podemos afirmar que o traballo de Leiras influíu nestes.

O VLP é un vocabulario bilingüe que case sempre traduce o termo galego co correspondente castelán, aínda que tamén, ás veces, o explica, tamén en castelán. Para isto valeuse, segundo Pérez Pascual e Tato García, do *Diccionario de la lengua castellana* da Real Academia Española, na súa décimo terceira edición (Madrid 1899). Das dúas edicións existentes do Vocabulario de Leiras debemos destacar a que se fixo en 1986 en *Verba 13* (páxs. 237-267), xa que a de Franco Grande ten numerosos erros de transcripción.

Podemos dicir que o VLP é un vocabulario moi fiable e que segue sendo útil, sobre todo para resolver dúbidas de autores como o propio Leiras, en canto non se dispoña dun dicionario bastante máis amplo que os actuais.

3. Leiras fraseógrafo.

Un aspecto algo menos coñecido do labor "científico" de Leiras é o de colector de expresións ou frases feitas e de refráns. Vexamos agora estes dous aspectos por separado.

3.1.1. Edición e unhas notas sobre a xénese do traballo.

O traballo de frases feitas da autoría de Manuel Leiras³ (FLP) foi publicado por única vez en 1970 por Franco Grande. Este segue o texto mecanografado que se conserva na RAG e faille pequenas correccións, ortográficas na súa maioría. Segundo Franco, dito texto debeu ser disposto para a publicación no segundo tomo das obras de Leiras pola Editorial Nós. Á súa vez este texto mecanografado é copia doutro manuscrito "en limpo" que parece escrito da man de Leiras e que no tocante ás frases inclúe só ata a expresión *jmau marela!*⁴.

Non sabemos en que momento comeza a interesarse Leiras polos "xiros populares" e a anotalos, mais xa nos primeiros poemas que publica (1884) podemos achar expresións catalogábeis como "frases feitas". Un dato importante ao respecto é a relación epistolar que mantivo con Marcial Valladares⁵, sobre o tema das frases, que proba que polo ano 1900 xa iniciara a súa recolla. Desta relación consérvase na RAG un fragmento dunha carta na que o estradense lle manda 35 "*frases o modismos gallegos*" que recolleu. Estes

² Xa antes, segundo Alonso Montero, Leiras proporcionara a Marcial Valladares 259 voces para un Apéndice do seu Diccionario (Alonso, 1983).

³ Leiras Pulpeiro morreu en 1912 e deixou inéditos algúns traballos entre os que está o que agora nos ocupa.

⁴ Este manuscrito áchase na Real Academia Galega e probabelmente sexa unha escolma doutro incompleto e en forma de rascuño que contén amais algunhas expresións que non foran seleccionadas. Estoutro, que tamén está na RAG, é inequivocamente da man de Leiras. (VER ANEXOS 1 e 2)

⁵ Esta información dánola Alonso Montero na súa edición das obras completas de Leiras. A carta debe ser de 1900, xa que Valladares di nela que ten 75 anos.

modismos son os que aparecen nos seus *Elementos de Gramática Gallega* aínda que deixa fóra *vai cos da feira e vén cos do mercado* e, pola contra, inclúe un que non lle mandara ao mindoniense (*dixo o outro*). Digamos ademais que deses modismos Leiras incluíu os 6 seguintes no seu traballo: *algo, algo; ¡cata o outro!*; *de morte en fóra*; *ir á corte e matalas todas*; *¡lástima fora!* e *¡mesmamente!*. Por outra parte, o noso autor non inclúe *¡bótalle un galgo!* como expresión galega, senón que a dá como tradución de *¡bótalle un can ao rabo!*.

Ignoramos, así mesmo, canto hai de ouvido directamente da boca dos campesiños da súa terra e canto procede doutras fontes, como dicionarios, á parte de informacións como a de Valladares. De todas as maneiras e dado o extraordinario coñecemento do idioma que demostra na súa poesía, o lóxico é pensar que anotase ou aprendese as expresións menos correntes no seu trato persoal cos seus veciños.

Sería interesante coñecer o influxo que o traballo de Leiras puido ter en *Como falan os brañegos*, de Noriega. Desde logo, ambos os escritores se trataron ao menos nunha etapa da súa vida⁶ pois segundo Lence Santar, biógrafo e amigo de Leiras, este foi amigo e mestre de Noriega e mesmo lle corrixiu o 7 de xuño de 1903 a primeira edición de *Montañesas* (Reimunde 1984). Para a nosa idea, o influxo debeu ser mutuo, como veremos despois. A nosa hipótese é que ou é moita a coincidencia ou Leiras debeu fixarse ao menos en 17 expresións de poemas de Noriega publicados entre 1895 e 1909, inda que tamén é certo que este as puido aprender do propio Leiras. Algunhas destas 17 expresións que Leiras incluíu en FLP só as encontramos nos poemas de Noriega. Son as seguintes:

pecar de acexo

¡... que lle roncaba o calleiro!

non parar o can

torto como un fouciño

vai á man

do pé do sol

3.1.2. Influencia en traballos posteriores.

A influencia que tivo o labor fraseográfico de Leiras en traballos posteriores ou mesmo entre os escritores galegos, debido á súa tardía publicación, coidamos que foi pequena. Pódese dicir que foi a través da súa poesía e principalmente de maneira indirecta a través de Noriega Varela, como xa suxería Franco Grande na súa edición de Leiras, xa que Noriega debeu de coñecer e tomar cousas ou do traballo de Leiras ou de expresións que aparecen no traballo e que Leiras utilizou na súa poesía, ademais do que se poida deber a

⁶ Nesa altura, Leiras, como vimos, xa comezara a súa "afección" pola recolla de expresións e é difícil que non falase diso co seu amigo e veciño Noriega. Non creo que sexa disparatado pensar que en certa maneira está aí o xerme de *Como falan os brañegos*.

compartiren unha mesma zona, que non ha ser pouco. Vexamos algúns datos ao respecto:

Noriega Varela recolleu en *Como falan os brañegos*⁷ 56 fraseoloxismos ou expresións que apareceran previamente na obra literaria de Manuel Leiras. Comparemos como aparecen nalgúns destes poemas⁸ de Leiras coa forma como os presenta Noriega:

"pra chufar vales o carto, / naide che pon o pé diante; / pero si *o grilo non grila*, / de nada as chufas che valen" (Leiras, Cangal, 1911, 202)

¡VALES O CARTO!: Eres una buena pieza. (NV).

A XAN NON LLE GRILA O GRILO: A Juan se le acabó la bolsa. (NV)

"pidinche casa cuberta, / e ti con Dios me mandache; / ¡que nunca outro mal che fagan! / ¡que sempre con Dios te manden!" (Leiras, Cangal, 1911, 190)

PIDEUME CASIÑA CUBERTA: Me pidió que le hospedase por caridad. (NV)

"¡sempre fuches un badúa! / ¡Sempre andas tocando a choca! / Mentras non che anden cos dentes / non has saber calar a boca!" (Leiras, Cangal, 1911, 199)

ANDAR TOCANDO A CHOCA: Echar la lengua al aire. (NV)

"Deuma unha rapaza, e calo, / que no-han salir todas boas; / tamén ao raposo ás veces, / lle sal a galiña choca" (Leiras, Cangal, 1911, 169)

DEUMA (unha rapaza): Me chasqueó. (NV)

"sempre estou dálle que dálle, / e nunca sallo do día; / non sei cómo fan algunhos / pra facer sega en seguida" (Leiras, Cangal, 1911, 195)

Sempre ESTOU DÁLLE QUE DÁLLE: Trabajo continuamente. (NV)

"hai unha nena na chaira, / que me ten tolo de todo. / ¡Seique ma cangou o demo! / ¡Seique me veu un mal ollo!" (Leiras, Cangal, 1911, 196)

¡CANGOUMA O DEMO! (unha muller): Me la deparó el diablo. (NV)

"dirían que non sabe, / ni-esquencelo, nin sufrilo, / e que, por eso, a coitada / se vai volviendo un esguilfo" (Leiras, 1930, 360)

VAISE VOLVENDO UN ESGUILFO: Está tísico. (NV)

"déixate de panxoliñas, / que non che son tempos vellos; / déixate de panxoliñas, / que, abofé, pérde-lo tempo" (Leiras, Cangal, 1911, 179)

⁷ Noriega viviu na Graña de Vilarente, no Concello de Abadín, de 1926 a 1930, e froito das súas conversas coa xente desa terra publicou en 1928 *Como falan os labregos*, libro importante na bibliografía lingüística galega.

⁸ Os textos pertencentes á obra de Leiras están tirados da edición de Alonso Montero. Ás veces fago pequenas adaptacións ortográficas ou corrección de erratas. As datas dos poemas son as que figuran no mesmo libro como as da primeira edición.

DÉIXATE DE PANXOLIÑAS: No me vengas con paños calientes) (NV)

Os exemplos anteriores son aqueles en que máis evidente parece o influxo de Leiras e, como se pode apreciar, proceden case todos do único libro publicado en vida polo médico republicano federal, *Cantares gallegos*. É de supor que Noriega tivese á man este libro nalgún dos momentos da elaboración do seu interesante traballo.

Por outra parte, ademais, de entre as expresións que figuran en *Como falan os brañegos*, hai 62 que xa estaban en FLP. Se comparamos as expresións que están en ambas as recollas comprobamos o seguinte:

a) Canto á forma, as diferenzas son moi pequenas. Eis as máis notábeis:

FLP	NV
crebar os aires	apagáronselle os aires
no meu carro non vai, agás que seña no bico dos fungueiros	non vai no meu carro á misa, agás que seña no bico dos fungueiros
achaiar os cotos	achavar os cotos
ibas dreito nas cuñas!	¡vas alta na cuña!
mea sin coda	mea sin conda
estar a un pan i-on coitelo	estamos a un pan i a un cuitelo

b) Canto ao significado, xa son algo maiores:

<i>pecar de acexo</i>	curiosear, ter celos (FLP) ter envexa (NV)
<i>campa de la</i>	fanfurríñeiro, dado a espaventos (FLP) persoa moi boa, "bonazo" (VL)
<i>alumar aos cegos</i>	estar adiantada no embarazo (FLP) "saltar a los ojos" (NV)
<i>achaiar os cotos</i>	enderezar ou desfacer "entuetos" (FLP) pretender imposíbeis (NV)
<i>ir dereito nas cuñas</i>	ir erguido, estirado (FLP) (ir) engreído (NV)
<i>caerlle o forno</i>	(á muller) parir (FLP) (ao home) parirlle a muller (NV)
<i>agardar a mau</i>	deixarse querer (FLP) deixarse manosear (NV)
<i>facer os nabos</i>	desmerecer (FLP) perder carnes (NV)
<i>ter de ollo</i>	vixiar, observar, esperar (FLP)

Crer que ha de suceder algunha cousa,
especialmente se é favorábel (NV)

Como se ve, ás veces trátase de simples matices ou dunha explicación demasiado breve.

3.1.3. Importancia do traballo.

A importancia do traballo de fraseógrafo de Leiras (FLP) coidamos que é grande por diversos motivos que iremos expondo. En primeiro lugar, é un dos primeiros traballos deste estilo para o galego. Efectivamente, se excluimos os traballos de Sarmiento ou Sobreira no século XVIII, e os fraseoloxismos que aparecen nos dicionarios, especialmente no de Valladares, son escasas as coleccións de frases. Vexamos as obras anteriores a 1912, ano da morte de Leiras, que conteñen algunhas:

- Gramática de Mirás (1864): sobre 13
- Gramática de Saco (1868): sobre 180
- El idioma gallego (1886): sobre 475⁹
- Elementos de Gramática gallega (1892)¹⁰: 35

Polo que respecta á cantidade de expresións recollidas contabilizamos 346. Destas, e despois do seu estudo, desde unha perspectiva actual, podemos contabilizar 302 unidades fraseolóxicas¹¹. De todas as maneiras, sobre este particular, non debemos esquecer que en ningún lugar se nos explica cal é o criterio do que as recolleu, polo que desde un punto de vista do coñecemento do idioma todas esas expresións e xiros son importantes e, por tanto, é válido e necesario recollelos.

Desde o punto de vista cualitativo, o traballo de Leiras é o primeiro en importancia antes da publicación de *Como falan os brañegos* de Noriega Varela. Isto é así pola variedade de expresións recollidas, pola corrección, en xeral, con que as explica e polo esforzo de facer fraseografía contrastiva. Non temos tempo, a esta hora, de analizarmos polo miúdo as posíbeis eivas e os acertos do traballo de Manuel Leiras. Digamos que incorre, en xeral nos "erros" en que aínda hoxe incorren os nosos dicionaristas actuais (Álvarez de la Granja, 1997). Mais vexamos algunhas características deste traballo. (Ver ANEXO 3).

a) As expresións non aparecen ordenadas de acordo con ningún criterio.

b) Recóllense maioritariamente locucións e fórmulas rutineiras, mais tamén aparecen colocacións e paremias. Noutro epígrafe veremos exemplos dos tipos de fraseoloxismos que se recollen.

⁹ Esta cantidade collémola de Ferro (1998). A pesar do importante número, a recolla de El Idiona Gallego é na súa maioría de locucións adxectivas e de colocacións, e non dá significados.

¹⁰ Inédito ata 1970.

¹¹ Só contabilizamos aquí como fraseoloxismos aquelas expresións que poderían figurar nun dicionario fraseolóxico galego. Así, os escasos castelanismos, as formas que se grafan actualmente como unha soa palabra, ou o que consideramos construcións libres non se contan como tales. Tampouco nestes números se inclúen colocacións nin refráns, a pesar de que si se fai nos estudos de fraseoloxía máis recentes.

- c) Aparecen, aínda que poucas veces, "expresións" que constan dunha soa palabra.
- d) Recóllense algunhas construcións libres.
- e) Ás veces hai expresións mal formuladas.
- f) Explícanse en castelán ou dáse o equivalente en forma de frase feita.
- g) En xeral, carece de exemplos.

3.1.4. Tipos de expresións.

Verbo dos tipos de expresión recollidas, e seguindo unha das máis completas clasificacións, a de Gloria Corpas (MDFE), achamos en FLP¹² o seguinte:

I. COLOCACIÓNS.

estarruñar os dentes: rinchar os dentes.

estarular os ollos: abrir moito os ollos [por admiración ou sorpresa].

II. LOCUCIÓNNS.

1. Loc. nominais:

boca rota: persoa bocalana, que di grosarías.

campa de la: persoa fanfurriñeira, moi dada a espaventos.

cu de galiña: punto mal cosido dunha media ou tea.

funga na cinza: persoa apoucada, covarde, tímida.

sol dos sapos: a lúa.

2. Loc. adxectivas:

como os chitos: desvergoñado, cínico.

de correlobos: corrente, fácil.

levantado de mau: propenso a bater a outros.

picado do allo: susceptíbel, irritábel.

torto como un fouciño: contrariado, enfadado, de mal humor.

3. Loc. adverbiais:

ás apalpadelas: axudándose do tacto.

en pés de la: sen facer ruído, con cautela, con moito segredo e coidado.

pola vella: en cantidade, con abundancia.

¹² Nos casos en que non achamos exemplos en FLP, recorremos a outros tirados da obra poética do autor e indicámolo cun P; se tampouco os houbese, ponse entre parénteses para distinguilos. As definicións son nosas.

sin xeito nin dreito: sen orde, sen razón aparente, de calquera maneira.

troque a troque: sen ter que pagar máis nada [ao trocar ou permutar unha cousa por outra].

4. Loc. verbais:

bebelas como o boi a auga: finxir que non entendeu ou non ten coñecemento de algo que o atinxe.

botar por ela: presumir, alardear, fachendear.

mollar a palleta: beber un pouco de viño ou doutra bebida.

saber con que bois ara: coñecer ben algo ou alguén.

sair dun souto e meterse noutro: piorar nunha situación ou seguir igualmente mal.

5. Loc. prepositivas:

a lor de: respecto de, a teor de.

6. Loc. conxuntivas:

antes (de) que (P).

7. Loc. clausais:

caerlle a calleira a alguén: deixar de ter familia ou fillos.

cagarlle o demo no camiño a alguén: malograrse algo que estaba a punto de conseguirse.

non lle caer (aínda) a casca do cu a alguén: ser inmadura ou falta de experiencia.

non lle folgar o dente a alguén: comer ben.

non temperar o demo alguén: ser insoportábel.

III. ENUNCIADOS FRASEOLÓXICOS.

Parecias:

1. Enunciados de valor específico:

astra as tres vai a loita: [expresa que ao terceiro intento se acadará o fin desexado].

¡bótalle un can ao rabo!: [expresa que unha cousa xa non ten remedio].

de vello/a gaitero/a: [utilízase para expresar que unha persoa maior fai cousas que non son propias da súa idade].

dese pau teño eu unha gaita: [utilízase para expresar a coincidencia con algo que lle sucede a alguén. Equivale a "a min tamén me pasa o mesmo"].

este pito asado vai: [frase con que se expresa a perda de algo no que se tiña esperanza].

2. Citas:

(o home é un lobo para o home) (Plauto)

3. Refráns:

ao brazo colo e á perna cama: [aconsella que para cada mal se procure o remedio apropiado].

canta máis prisa máis vagar: [desaconsella facer as cousas con présas, xa que xorden problemas e acábase máis tarde].

máis vale algo que nada: [lémbraos que non se deben desprezar as cousas, índa que sexan pequenas].

onde hai lume hai fume: [lémbraos que as cousas que se fan ou que suceden sempre deixan indicios ou sinais].

Fórmulas rutineiras:

Fórmulas discursivas:

1. Fórmulas de apertura e cerramento:

(¿como está?).

(ata logo).

2. Fórmulas de transición:

meu dito, meu feito.

¡morra o conto!

Fórmulas psicosociais:

1. Fóm. expresivas.

de desculpa:

(con perdón).

de consentimento:

¡lástima fora!

¡madia leva!

¡non que logo!

de recusación:

¡fúngate Xan que es bon mozo!

¡lástima fora!

de agradecemento:

¡diante Dios te/o vexa!

de desexar sorte:

¡Dios te críe pra boa fada!

en boa hora o diga e o demo seña sordo.

de solidariedade:

¡son cousas!

de insolidariedade:

bravo se me/che... dá.

2. Fórm. comisivas: (de promesa e ameaza):

(¡heite/heivos afeitar!)

3. Fórmulas directivas:

de exhortación:

¡déixame de muiñeiras!

¡us! largo de aí

¡vai/ide... a arrollo!

¡zas, que lostrega!

de información:

díxomo un paxariño.

de ánimo:

(non é para tanto).

4. Fórmulas asertivas:

de aseveración:

así eu medre (e luza)

¡cegue eu!

ou a romana non ha dar o seu.

ou as cabras n'han dar leite.

pola luz divina.

emocionais:

¡hai landeira!

¡mau, marela!
¡na miña vida!
¡ou, madre que me pareu!
¡vaia o demo/diabro!

5. Fórmulas rituais:

de saúdo:

¡bos días! (P)
¡Dios te/o... garde! (P)

de despedida:

non hai que morrer.
non morra.

Como se ve, o instinto lingüístico do Leiras fraseógrafo lévao a recoller practicamente todos os tipos de unidades fraseolóxicas que son o obxecto da disciplina hoxe denominada fraseoloxía. Repárese en que non recolle locucións conxuntivas e só unha locución prepositiva, ou sexa, céntrase nas chamadas locucións significantes e se recolle unha locución conxectiva, se callar, por non ser esta moi corrente. Canto ás paremias, recolle poucos refráns posto que a intención del neste traballo non parece ter ese obxectivo, e, que saibamos, non recolle cita ningunha. Polo que di respecto ás fórmulas rutineiras, hai algúns tipos delas, moi poucos, que non os achamos no traballo de Leiras.

3.1.5. Fraseoloxismos en VLP e na poesía de Leiras Pulpeiro.

Outro lugar onde aparecen fraseoloxismos recollidos por Manuel Leiras é no xa comentado VLP. Nese traballo contabilizamos 36 unidades fraseolóxicas, das cales 11 aparecen tamén en FLP.

Tocante á presenza de fraseoloxismos na obra literaria de Manuel Leiras, achamos 330, dato que demostra o coñecemento do autor desta parte do idioma e o gusto polo seu uso, mesmo ata o punto de que, ás veces, hai poemas de *Cantares gallegos* constituídos case na totalidade por este tipo de expresións:

"garda o pradiño que levas, / e gárdao ben, noite e día; / que, si unha volta che furtan,
/ hanche pacer a outonía" (Leiras, Cangal, 1911, 171)

"coma unha rosa eres, Rosa, / e es boa como o bon pan; / pro, como eso non fai pote,
/ todos deixándote van" (Leiras, Cangal, 1911, 177)

"púidenche ve-las orellas / antes de que me adentaras... / ¡Xa podes toca-lo zoco...!
/ ¡Quen te pareu que te lamba!" (Leiras, Cangal, 1911, 185)

3.1.6. Fraseografía contrastiva.

Un último aspecto que nos parece necesario destacar é o esforzo de Leiras Pulpeiro por encontrar equivalentes casteláns dos fraseoloxismos galegos. Aínda que anteriores autores xa o fixeran (Saco, Valladares), é Leiras o que pon as verdadeiras bases do que hoxe chamariamos fraseografía contrastiva. Con posterioridade a el, ha ser Antonio Noriega, como acontece noutros aspectos, o mellor continuador do médico de Mondoñedo.

Como mostra da importancia deste traballo, vexamos un exemplo que corresponde ao que sería a letra C de ordenarmos os fraseoloxismos galegos de FLP á maneira dun dicionario¹³. Inclúense tamén na parte galega as expresións sinónimas aínda que non correspondan á letra C. A orde que lle damos ás expresións castelás é a alfabética. Son en total 30 casos.

a borbollón [hervir]	a cachón / a callón [ferver]
a cántaros [llover]	ás cuncas [chover]
a fe mía	así eu así eu teña o ceo así Deus me... (, amén) así eu medre e luza así eu sexa de Deus
a tuntún	ao chou chou a feixe
andar a la que salta	andar de cuesta / andar á cuesta
¡así es la vida!	¡son cousas!
(ser una) buena pieza	valer o carto
¡ciego te vea!	¡mala cegueira te cegue!
costar Dios y ayuda	custalas todas
cubrir el corazón	raer a alma raer a vida trastallar a alma trastallar o corazón
culo de pollo	cu de galiña

¹³ Desta feita adaptamos ao galego normativo os fraseoloxismos.

de la piel del diablo	da casta do demo
de sopetón	de cachete
¡échale un galgo!	¡bótalle un can ao rabo!
el pelo de la dehesa (traer aún)	vir (inda) cego da corte
en abundancia	a barullo a pote a varrer a Deus dar ás cheas
hacer mangas y capirotos	facer cachizas
irse con la música a otra parte	levantar de cargumes
llegar y besar el santo	chegar e encher
¡mira con lo que me sale!	¡cata o outro!
¡mira que ocurrencia tuvo!	¡cata o outro!
montes y morenas	as casas da Coruña
no salir (aún) del cascarón	non lle caer (aínda) a casca do cu
no se hable más	morra o conto
por mi vida	así eu así eu teña o ceo así Deus me... (, amén) así eu medre e luza así eu sexa de Deus
quedar zapatero	quedar na correa
revestirse de paciencia	apertar as caguñas
salir del cascarón	saír do cosco
tascar el freno	roer o chito
¡tiene que le digan!	¡é moito conto!

3.2.1. O refraneiro de Leiras Pulpeiro.

En relación co segundo dos aspectos a que arriba aludiamos, o refraneiro, Manuel Leiras publicara en 1893 nos números 9, 10 e 12 da revista *Galicia* (2ª época) unha recolla de

203 refráns baixo o título de "Refranes gallegos no comprendidos en la colección del señor Saco y Arce, ni en la publicada en la revista *Galicia* por el señor Valladares".

Así mesmo, pouco despois do falecemento de Manuel Leiras, en 1913, a RAG, no seu boletín¹⁴ publicou, nunha sección titulada *De folk-lore*, á parte de cantares populares e adiviñas, un conxunto de "adaxios populares" que recollera o xeneroso médico mindoniense.

A *Obra Completa* de Leiras Pulpeiro, publicada en 1970 por Franco Grande, inclúe outra colección de "adaxios" dividida en dúas partes. Na primeira, reúnen os refráns arriba citados, publicados na revista *Galicia*. Na segunda, outros 322 no epígrafe de "Consejas y refranes no publicados". Mais non se trata de refráns inéditos, senón que a maioría foran publicados xa no boletín da RAG en 1913, dos cales agora non aparecen 27 que alí se recollían.

Son, daquela, en total, 552 refráns ou proverbios¹⁵. Trátase, por tanto, dunha importante achega ao refraneiro galego. Polo demais, como acontece coa case totalidade dos refraneiros galegos ata hoxe, non leva comentario ningún, co que, ás veces, se o lector descoñece algún dos refráns, fica sen saber o seu sentido.

3.2.2. Os refráns na poesía de Leiras Pulpeiro.

Á parte do labor de colector, temos que mencionar tamén a presenza de refráns ou de alusións a refráns na súa obra literaria. Son os seguintes:

a) Alusións a refráns:

besta vella non entra en paso: [ensínanos que os defectos moi arraigados son difíciles de corrixir].

"-¿E por que os cala? -¿Por que? / porque non quero abatalos / con vosté que é besta vella, / e das que no-entran en paso. / conque, deixémo-lo conto" (Leiras, 1930, 372)

o lume a carón da estopa, vén o diaño e sopra: [advírtenos que é máis fácil que as cousas pasen se non evitamos os riscos].

"Ben sabía que eu son lume, / e tamén que tu es estopa..., / pero tiña tantas ganas / de decirche tantas cousas, / que .." (Leiras, 1930, 365)

pedra solta non ten volta: [recórdanos que as cousas que se fan ou se din non se poden cambiar, non teñen posíbel rectificación].

"non volve o rego prá fonte, / nin prá mau a pedra solta; / nin a ser como Dios manda / volve a que perde a vergonza" (Leiras, Cangal, 1911, 175)

(Poida que Leiras Pulpeiro estea facendo, no segundo verso deste poema, unha alusión ao refrán que comentamos. Tamén é posíbel que se trate doutro parecido,

¹⁴ Trátase dos números 69, 70, 71 e 72.

¹⁵ En realidade son algúns menos, xa que non todos se poden considerar refráns.

como pode ser *a pedra e a palabra non se recolle dispois de botada* (DEGC), ou *palabra e pedra solta non ten volta*)

todo vai ben se a morte non vén.

"matouse por ter xugada, / carro, e chouza, e bes de seu; / e así que a tivo lograda,
/ deulle a da morte... e morreu. / ¡Naide sabe o que val o traballo... / si a Gadaña
non vén polo atallo!" (Leiras, 1930, 357)

(Non estamos certos de que se trate dunha alusión a ese refrán que, por outra parte, recolleu o propio Leiras e foi publicado despois do seu pasamento no boletín da RAG)

b) Refrás:

o que fai unha fai un cento: [lémbraos que a persoa que fixo unha má acción é capaz de facer máis, e non debemos fiarnos dela].

"anque cen cruces me poñas, / nunca máis fe che hei de dar; / que, o que unha fai,
fai un cento / si se lle certa a cadrar" (Leiras, Cangal, 1911, 187)

(Pode tratarse do refrán completo ou dunha parte. Entre outros parecidos, temos o seguinte, que recolle Eladio Rodríguez, *Quen fai un cesto, fai un cento, se lle dan vimbios e tempo* (DEGC). Pola nosa parte coñecemos, recollidos hai pouco, os dous seguintes: *O que fai unha, fai un cento, se lle dan lugar e tempo*, e *Quen fai un cesto fai un cento*)

pau que Deus non engorda nunca sae de carabullo: [ensina que sen sorte ou sen a axuda de Deus non vale de nada o esforzo].

"traballar, algo traballo; / pro moito non che me apuro; / que pau que Dios non engorda / nunca sal de carabullo" (Leiras, Cangal, 1911, 181)

o que valeu e non vale, como se nunca valera: [lémbraos que o que conta é o presente, non as glorias pasadas].

"ni-estobas / lle deixano; e só lle queda / ir podrecendo, arrumbada, / no areal, ao pé das penas, / sin amarras i esquencida...; / astra que unha vaga lle veña. / I a esbandalle, e co ela arrample / sabe Dios pra qué ribeira...O que valeu e non vale, / coma si nunca valera!" (Leiras, 29-X-1921, 352)

Anexo 1. Manuscrito (da man de Leiras Pulpeiro) en forma de rascuño.

Feito coma cabalo de ladróns - flectas
 á prisa -
 Parade prot-a pilla branca
 D'aquele alma
 E tal e que se en
 duns vint e un anos
 Verde com a verde
 N' hay curcas, morren o enquier.
 O mal en sombra a a acalor
 co-as caralullas
 Mórren a todo
 Dar a bazo
 Parat agale prot-a neta - Parat
 os mal por las obros
 - ~~Coada~~ a callera - Dejan de tener se
 mienta o higo
 - Arimat d'o pilavco - Sacar d'el
 aqun. libro del petigre
 Der lobos d' unha caçada a
 Popobas d'o cau doente
 Saber onde colga o pote
 Adrazal-os colos
 Porche os paus e fochos
 Foxel o bico
 Culler mexa
 N'itar a manga d'o d'aus
 deixado d'a man de Dios
 Fel-a vasa e a besta
 Flecte d'el d'a man

Dar amasado mal e comido grande - Se hibi con por
 core. Se todo

Non chega a nada
 lambigue

Anexo 2. Manuscrito en limpo.

Frases.

Partil-as peras - Repir, dejarse dos novios.

Sim mel nin fel - Ni bueno ni malo, ~~ni chisto ni limonda~~
nau ni padec, ni va ni vane.

Das c'o en n-o ferralle - Arrimarse.

Mazar a estera

Das unhas fregas } Dar unia palabra.

Correl-as xuntas }

Medit-us costas }

Lin xeito nin droito - Lin tony nin tou, ~~sin juicio~~

Mea nin conda - Morcilla sin atadiera, que no guarda
ni concierto en lo que dice.

Fer d'ollo - Vigilar, observar, esprezar.

Facer d'ollo - Facer dispuento, tener pensado, contar con
cosa

Ponel-a dentera - Dar dentera, repugnar.

Facer refugo - Despreciar.

Anexo 3. Primeira páxina de FLP na edición de Franco Grande (1970)

- Partir as peras^r = Reñir, dejarse dos novios.
Nin mel nin fel = Ni bueno ni malo, ni hace ni padece, ni
ni viene.
Dar co cú no ferrado = Arruinarse.
Mazar a cotena
Dar unhas fregas
Correlas xuntas = Dar una paliza.
Medir as costas
Sin xeito nin dreito = Sin ton y sin son.
Mea sin coda = Morcilla sin atadero, que no guarda orden
i concierto en lo que dice.
Ter de ollo = Vigilar, observar, esperar.
Facer de ollo = Tener dispuesto, tener pensado, contar
on una cosa.
Poñer a denteira = Dar dentera, repugnar.
Facer refugo = Despreciar.
Á Marica *caeuille o forno* = María parió.
Á Marica *esfondouselle o forno*
Un tira pra a canga e outro pra a molida = No se entien-
len, no congenian.
Pepa *aluma aos cegos* = Pepa está adelantada en el em-
barazo.
Ben deito de eso, ben deitou de eso = Eso me vale, eso le
valió.
Non ser feixe de naide = No pesar sobre nadie, no ser gra-
voso a nadie.
Non ter arela = No hacer caso = *Non tes arela de min* =

4. Referencias bibliográficas.

- ÁLVAREZ DE LA GRANJA, María (1997): "As expresións fixas nos dicionarios galegos" en *Cadernos de lingua 15*.
- CARRÉ ALVARELLOS, Leandro (1981⁶): *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego*. Barcelona.
- CORPAS PASTOR, Gloria (1986): *Manual de fraseología española*. Gredos, Madrid.
- FERRO RUIBAL, Xesús (1998): "Diccionario de Fraseoloxía Galega. Estado actual dos fondos e dos traballos" en *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*. Xunta de Galicia, Santiago.
- IGLESIA GONZÁLEZ, Antonio de la (1977) [1886]: *El idioma gallego. Su antigüedad y su vida III*. La Voz de Galicia, A Coruña.
- FLP: LEIRAS PULPEIRO, Manuel (1970): "Frasas" en LEIRAS PULPEIRO, Manuel: *Obra completa*. Galaxia/Fundación Penzol, Vigo, 403-415.
- RLP: LEIRAS PULPEIRO, Manuel (1970): "Frasas, adivinanzas, adagios y cantares", en LEIRAS PULPEIRO, Manuel: *Obra completa*. Galaxia/Fundación Penzol, Vigo, 373-399.
- LEIRAS PULPEIRO, Manuel (1983): *Obras completas. Estudio, edición e notas por Xesús Alonso Montero*. Sálvora, Santiago.
- MIRÁS, Francisco (1978) [1864]: *Compendio de Gramática gallega-castellana*. Imp. M. Mirás, Santiago. Ed. facsimilar. Akal, Madrid.
- NV: NORIEGA VARELA, Antonio (1994) [1928]: "Como falan os brañegos" en FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón: *Antonio, Noriega Varela. Estudio e edición da obra completa* Vol. II. Servicio de Publicacións da Deputación provincial, Lugo.
- VLP: PÉREZ PASCUAL, Ignacio e TATO GARCÍA, Cleofé (1986): "O vocabulario de Leiras Pulpeiro (I)" en *Verba 13*. Universidade, Santiago.
- REIMUNDE NOREÑA, Ramón (1984): *Manuel Leiras Pulpeiro. Poesía galega completa*. Sotelo Blanco, Barcelona.
- DEGC: RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Eladio (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Galaxia, Vigo.
- SACO ARCE, Juan Antonio (1868): *Gramática Gallega*. Imp. de Soto y Freire, Lugo.
- VALLADARES NUÑEZ, Marcial (1884): *Diccionario Gallego-castellano*. Imprenta del Seminario Conciliar Central, Santiago.
- VALLADARES NUÑEZ, Marcial (1970): *Elementos de Gramática gallega*. Galaxia, Vigo.